Роман МОТРИЧУК
Київ

ВИКОРИСТАННЯ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Сучасний стан дослідження національного характеру є незадовільним, що спричинено як об'єктивними так і суб'єктивними чинниками. Тривають гострі дискусії стосовно розуміння терміну "етнос", "нація", відповідно до цього можуть варіювати розуміння національного характеру. Термін "характер" також можна розуміти по-різному: як своєрідність поведінки окремого представника етносу чи як своєрідність розвитку етносу в цілому. При цьому в обох випадках етнічна своєрідність може бути викликана різними чинниками: психікою представників етносу; моральними нормами та правилами; релігійними нормами.

У радянській науці стосовно цього питання в 80-х роках розгорілася досить жвава дискусія, в якій погляди вчених кардинально розходились як в методологічних проблемах, так і в питанні чи взагалі існує національний характер. Слід зазначити, що практичні доробки в даній галузі є досить незначні і носять часто суб'єктивний характер. Відмінності в поведінці окремих людей та етнічні риси в цілому помітні навіть пересічній людині, але з'ясувати причини цих особливостей досить складно. Так психологи досліджують національний характер як суму характерів окремих представників етносу, що не дає бажаних результатів. Ця проблема обговорювалася на сторінках журналу "Советская Этнография"[1]. Отже, головна проблема полягає у відсутності теоретичних розробок стосовно дослідження національного характеру.

У зарубіжній психологічній науці вже майже півстоліття застосовується когнітивний метод. Когнітивна психологія сформувалася в 40-і роки спершу як комунікативна теорія (людина досліджувалася як певна ланка передачі інформації). З розвитком кібернетики сформувався окремий напрям в дослідженні поведінки людини – когнітивна психологія, яка впровадила паралелі між комп'ютером та мозком людини. В радянській науці цей напрям у психології був розвинутий досить слабко, перші праці з'явилися наприкінці 70-х років.

Когнітивний підхід можна застосувати й до дослідження національного характеру, основною перевагою якого, на мій погляд, є відсутність філософських категорій, таких як дух, який носить суб'єктивний характер і кожним розуміється по-своєму. Застосовувати методи розроблені когнітивною психологією є недоречно, оскільки вона досліджує саме характер окремої людини, а як зазначатиметься нижче, виділити особливості національного характеру в характері окремої людини досить проблематично. Для вивчення національного характеру за допомогою когнітивного підходу необхідно виявити загальні особливості взаємодії інформації, пам'яті та мислення, розглянути їх з філософського боку як складові світобудови.

Одна з причин недостатнього дослідження національного характеру криється у відсутності добре розробленої філософської системи, котра б висвітлила не лише місце національного характеру в системі наук, а й показала напрями та шляхи його дослідження. Протиставлення людини світу в сучасній філософії не дає можливості об'єктивно розглянути саму людину. Отже, при використанні поняття "дух" будемо розуміти під ним сукупність інформації, пам'яті та мислення. Також слід відзначити, що як матеріальну частину світобудови, так і духовну пізнавати можна лише через рух, який в матеріальному світі є енергією, в духовній частині – інформацією, і відповідно ми не можемо виміряти об'єм пам'яті, не перетворивши її в інформацію. Отже, при дослідженні національного характеру, чи навіть культури в цілому, ми маємо справу з різними проявами інформації. Думка, що досліджувати національний характер можна лише в русі вже була запропонована у вітчизняній науці. Так В.Павленко і С.Таглін зазначали, що досліджувати національний характер можна через конкретну життєдіяльність[2]. Фактично життєдіяльність це і є рух: духовний через інформацію та матеріальний через енергію.

Дослідження в когнітивній психології грунтується на проведенні аналогій між комп'ютерами та людським розумом, а, отже, доречно звернути увагу на основні відмінності між ними, при яких виявляються

різні форми мислення та інформації. В комп'ютерній техніці існує дві можливості обробки інформації: аналогова та цифрова. "Аналогові машини не вираховують в буквальному розумінні цього слова; їх функції полягають у вимірі фізичних величин, таким чином, вони працюють на співвідношенні непреривних величин (кут повернення диску, чи подібно логарифмічній лінійці), цифрові машини працюють з одиницями по принципу вімкнуто – вимкнуто"[3]. Також слід відзначити, що сучасні обчислювальні машини працюють у двоїчній системі, де найменшою одиницею інформації є "біт" (01) що не є обов'язковим для функціювання інших типів інформаційних систем та, зокрема, людини. Х.Дрейфус, розглядаючи можливість побудови комп'ютерного аналогу людського інтелекту, говорить, що це можливо при наступних припущеннях:

1) Біологічне припущення, що на рівні нейронів операції по переробці інформації мають дискретний характер і відбуваються на біологічному еквіваленті перемикачевих схем.

2) Інформація має бути задана в бінарному двоїчному коді (в такому випадку інформаційним бітам будуть відповідати атомні враження).

3) Все що може бути зрозуміле, може бути виражене в логічних співвідношеннях[4].

Слід відзначити, що об'єм пам'яті та інформації є відносною величиною, та залежить від структури пам'яті і потужності процесора (розуму). Маючи певну кількість байт пам'яті, ми не можемо вказати скільки саме інформації складає даний об'єм, оскільки інформація може записуватись не обов'язково в такому вигляді, в якому вона надійшла, а кодується. Відбувається процес архівації інформації, фактично потрібно лише раз сформувати уявлення про той чи інший об'єкт, а надалі в пам'яті записувати лише його код. Як дослідили психологи, людська пам'ять не є однорідною, існує короткострокова пам'ять та довгострокова, при цьому було показано, що для всякого довгострокового зберігання інформації необхідне глибоке семантичне кодування[5]. Структура кодування, а саме логічні співвідношення між елементами пам'яті, і є причиною оцінки тих чи інших явищ.

Важливо відзначити, що при спілкуванні можна використовувати лише дискретну інформацію. Як відзначає Х.Дрейфус, всі цифрові машини еквівалентні одна одній та можуть при відповідній обробці використовувати однакові програми, що дає можливість отримувати однакові результати на різних машинах. Аналогові машини, працюючи з недискретними величинами не мають змоги точно повторити одну і ту ж операцію, хоча в цілому вони є більш точними, оскільки не обмежуються величиною фізичної одиниці[6]. Прикладом може слугувати сучасна звукозаписуюча апаратура, цифрова – вимірює тон, силу звуку та записує їх в цифровому коді, аналогова (запис на звичайну касету чи грампластинку) записує силу звуку та тональність, не вимірюючи їх. Відповідно, для цифрових записів увесь звук розбитий на окремі крапки, тоді як в аналогових він є постійним та плавним. Ця проблема має свій вияв також і в людському спілкуванні. Описана дія чи технологічний процес можуть бути відтворені іншими людьми, описаний досвід, як показують дослідження, не може бути адекватно сприйнятий, та відтворений, оскільки є розходження в розумінні термінів та понять[7]. Людська мова і є механізмом уодиничнення інформації (дискретизації). Як зазначають дослідники Ч.Ізмайлов та Є.Соколов, вербальні знання є принципово дискретні, а не вербальні – досить часто континуальні[8]. При спілкуванні ми складаємо з даних одиниць інформації (слів) певну картину, але при передачі досвіду мало намалювати певну картину дій, потрібно ще й вказати відповідні величини. При описі технології ми можемо вказати розміри в певних фізичних величинах, в художньому мистецтві – в спектрі, в музиці – в частоті, при передачі досвіду кожна людина має власні виміри (в кожного своє уявлення про красу, яскравість, величину), і показати їх можливо лише в порівнянні. Передача досвіду відбувається також дискретним шляхом, навчаючи іншу людину, ми описуємо чи показуємо, як в тому чи іншому випадку потрібно робити, але досвід передається не одноразово, а постійним уточненням.

Завдання когнітивної психології полягає у тому, щоб вияснити мікроструктуру процесів вирішення тих чи інших пізнавальних задач[9]. Фактично психологія розглядає будову людського розуму, де елементарні одиниці дослідження є елементами структури людської пам'яті. Розглядаючи народ чи етнос, елементарною одиницею дослідження стає людина, а, отже, досліджувати національний характер за допомогою психології недоречно. Це аналогічно дослідженню форми якогось предмета (скажімо, олівця) через вивчення його електронів та протонів. Зауваження про недоречність застосування психології при дослідженні національного характеру вже було висловлено І.Кузнєцовим, який зазначив, що показувати психологічну групу у вигляді абстрактної середньостатистичної особистості з середньостатистичними індивідуальними якостями в вищій мірі сумнівно[10]. Щоб виділити особливості поведінки, притаманні етносу, а не окремій людині, слід перш за все виділити те, що характерне для всього етносу. Людина робить ті чи інші дії спираючись на свої знання, пам'ять. Психологи зазначають, що побудова моделі світу є формуванням довгострокової пам'яті[11], але, як вже було зазначено, досліджувати національний характер психологічними методами недоцільно.

Вирішити дану проблему можна завдяки тому, що заповнення людської пам'яті та формування свідомості (структура пам'яті) відбувається лише через рух, а саме за допомогою інформації. Передача

та збереження інформації може відбуватися двома шляхами: за допомогою генетичної спадковості та через конкретну життєдіяльність, інформаційний обмін, спостереження за діями інших. Але, як зазначає Б.Величковский, при вихованні дітей вплив генотипу практично зводиться нанівець середовищем, в якому відбувається виховання, особливо емоційною та інтелектуальною атмосферою сім'ї[12]. Отже, досліджувати національний характер можна не розглядаючи структури окремої людської свідомості, нам потрібно дослідити структуру людських знань в цілому. В.Сергєєв та В.Цимбурьський зазначають, що дослідження в даній галузі може грунтуватись лише на "моделі свідомості", та вказують, що для аналізу практичних рішень необхідне застосування базисної когнітивної тріади: уявлення про світ, цінності суб'єкта, та уявлення його про те, чим він володіє в цьому світі, його можливості[13]. Отже, завдання дослідження національного характеру полягає у виявленні світоглядної системи суспільства, його ціннісної орієнтації та рівня самосвідомості. Слід відзначити, що світогляд притаманний лише людині і є структурним елементом людської пам'яті. При дослідженні суспільства загалом слід досліджувати не світогляд окремої людини, а світоглядні системи, які впливають на формування світогляду окремого представника етносу, та при роботі безпосередньо з окремою людиною слід визначати, які саме світоглядні системи вплинули на формування її світогляду та свідомості. Справляють найбільший вплив на формування людської свідомості такі світоглядні системи, котрі формують також ціннісні орієнтації людини та її уявлення про саму себе, про свої можливості. До таких світоглядних систем слід віднести, перш за все, релігійну та ідеологічну, значно менший вплив справляє наукова світоглядна система, найпомітніший вплив справляє традиційна світоглядна система, яка була сформована протягом історії етносу. Фактично ціннісні орієнтації виявляються в моральних нормах. Один з найефективніших шляхів дослідження національного характеру полягає у виявленні уявлень людини про ідеальне суспільство (майбутнє, рай). Уявлення про власні можливості напряму залежать від знань про минуле, бачення своєї історії, історії свого народу та самоусвідомлення, розуміння свого місця у світі.

Підсумовуючи варто дати визначення етносу з погляду когнітивної теорії та визначити особливості поведінки представників етносу (що і є завданням дослідження національного характеру) та механізми їх змін. Отже, етнос – це сукупність людей, які складають одне інформаційне поле, а саме мають спільну мову для передачі вербальної (дискретної інформації) та мають безпосередні стосунки один з одним, що забезпечують передачу не дискретної інформації (досвіду). Безпосередні стосунки найчастіше забезпечуються спільним проживанням на одній території, але спільна територія не є обов'язковою. Як наслідок єдиного інформаційного поля, формується єдина традиційна світоглядна система та ціннісні орієнтації, що і спричиняють своєрідність розвитку етносу та поведінки його представників. Відповідно для збереження етнічної своєрідності найважливіше місце посідають безпосередні контакти між представниками етносу, що забезпечують передачу невербальної інформації (досвіду), та ціннісних орієнтацій, оскільки вербальна інформація (дискретна), як вже вище зазначалося, може передавати будь-яку структуру світогляду. Зміна національного характеру відбудеться саме при зміні невербальної інформації, що може бути спричинена розсіюванням чи змішуванням етносу чи такими чинниками, як релігія та ідеологія, які формують ціннісні орієнтації населення, регламентують їх мораль. Хоч мова й не має прямого впливу на формування національного характеру, проте вона виконує дуже важливу функцію по його збереженню та впливає на його формування опосередковано. Важливу роль у даному випадку, відіграє народний фольклор, а саме пісні, приказки і т. д., які при перекладі на іншу мову втрачають свою виразність та зміст закладений у них. При цьому саме в них і зберігаються особливості національного "духу".

---

[1]Советская этнография – (далі СЭ) 1973 № 2; 1982 № 2 – 3; 1983 № 2.

[2]Павленко В.Н., Таглин С.А. Факторы этнопсихогенеза. – Харьков, 1993. С. 34 – 35.

[3]Дрейфус Х. Чего не могут вычислительные машины. – М., 1978. – С. 11 – 12.

[4]Там само. – С. 109.

[5]Величковский Б.М. Современная когнитивная психология. – М., 1982. – С. 66 – 67.

[6] Дрейфус Х. Вказ. праця. – С. 11 – 12

[7]Измайлов Ч.А., Соколов Е.Н. Семантика вербальных и невербальных знаний // Компьютеры и познание: очерки по когнитологии. – М., 1990. – С. 64.

[8]Там само.

[9]Величковский Б.М. Когнитивная наука и психологические проблемы изучения интелекта // Компьютеры и познание: очерки по когнитологии. – М., 1990. – С. 9.

[10]Кузнецов И.Н. Об обыденных этнокультурных психологических представлениях // СЭ. 1982, № 2. – С. 84 – 85.

[11]М.Б. Беркинблит, А.В. Чернавский. Построение движения и метафора интелекта // Компьютеры и познание: очерки по когнитологии. – М., 1990. – С. 22.

[12]Величковский Б.М. Когнитивная наука и психологические проблемы изучения интелекта // Компьютеры и познание: очерки по когнитологии. – М., 1990. – С. 19.

[13]Сергеев В.М. Цимбурський В.Л. Когнитивные механизмы принятия решений. Модель и преложения в политологии и истории // Компьютеры и познание: очерки по когнитологии. – М., 1990. – С. 10 – 109.